

komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh vid 26 serpnja 1963 r. "Pro najmenuvannja ta perejmenuvannja vulyc' i ploshh m. Kyjeva".

21. Tam samo. – Spr. 234. Rishennja № 1665 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh vid 29 zhovtnja 1963 r. "Pro najmenuvannja ta perejmenuvannja vulyc' i ploshh m. Kyjeva".

22. Tam samo. – Spr. 607. Rishennja № 1826 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh vid 31 zhovtnja 1967 r. "Pro najmenuvannja ta perejmenuvannja vulyc' i ploshh m. Kyjeva".

23. Tam samo. – Spr. 727. Rishennja № 1494 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh vid 10 veresnja 1968 r. "Pro najmenuvannja ta perejmenuvannja vulyc' m. Kyjeva".

24. Tam samo. – Spr. 901. Rishennja № 312/1 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh vid 29 lypnja 1969 r. "Pro najmenuvannja novyh vulyc' na zhytlovyh masyvah "Lisnomu", "Mins'komu" m. Kyjeva". – Derzhavnyj arhiv mista Kyjeva.

25. Tam samo. – Spr. 937. Rishennja № 2210 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh vid 29 lypnja 1969 r. "Pro najmenuvannja novyh vulyc' na zhytlovomu masyvi "Obolon" i perejmenuvannja dejakyh vulyc' i ploshh m. Kyjeva".

26. Tam samo. – Spr. 1012. Rishennja № 2061 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh vid 27 grudnja 1971 r. "Pro najmenuvannja ta perejmenuvannja vulyc' m. Kyjeva".

27. Bjuletен' vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady narodnyh deputativ. – 1975. – № 5. – traven'.

28. DAK. – F. R-1. – Op. 4. – Spr. 1555. Rishennja № 296 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh vid 31 bereznja 1976 r. "Pro vporjadkuvannja najmenuvan' ta perejmenuvannja vulyc' m. Kyjeva". – Derzhavnyj arhiv mista Kyjeva.

29. Tam samo. – Spr. 1313. Rishennja № 1476 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh vid 16 grudnja 1974 r. "Pro vporjadkuvannja najmenuvan' ta perejmenuvannja vulyc' m. Kyjeva".

30. Tam samo. – Spr. 1598. Rishennja vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh vid 15 lystopada 1976 r. "Pro vporjadkuvannja najmenuvan' ta perejmenuvannja vulyc' m. Kyjeva".

31. Tam samo. – Spr. 1552. Rishennja № 199 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh vid 2 bereznja 1976 r. "Pro perejmenuvannja stancij metropolitenu na Kurenivs'ko-Chervonoarmijs'kij linii". – Derzhavnyj arhiv mista Kyjeva.

32. Tam samo. – Spr. 1712. Rishennja № 410 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh vid 21 bereznja 1977 r. "Pro vporjadkuvannja najmenuvan' ta perejmenuvannja vulyc' m. Kyjeva".

33. Tam samo. – Spr. 2506. Rishennja № 1479 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh vid 6 veresnja 1982 r. "Pro najmenuvannja ta vporjadkuvannja najmenuvan' vulyc' m. Kyjeva".

34. Bjuletен' vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady narodnyh deputativ. – 1980. – № 5. – traven'.

35. DAK. – F. R-1. – Op. 4. – Spr. 2350. Rishennja № 1479 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh 3 kvitnja 1981 r. "Pro najmenuvannja novyh vulyc' na zhytlovomu masyvi Pivdenna Borshhagivka".

36. Tam samo. – Spr. 2814. Rishennja № 714 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh 7 serpnja 1984 r. "Pro perejmenuvannja vulyc' m. Kyjeva".

37. Bjuletен' vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady narodnyh deputativ. – 1985. – № 7. – lypen'.

38. DAK. – F. R-1. – Op. 4. – Spr. 3630. Rishennja № 440 vykonavchogo komitetu Kyi'vs'koi' mis'koi' Rady deputativ trudjashhyh 17 travnja 1989 r. "Pro najmenuvannja novyh vulyc' m. Kyjeva".

Makhortyk M. S., PhD student History of Ukraine Department Institute of Society Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine, Kiev), makhortykhn@gmail.com

Kyiv toponyms as the element of historical memory about the liberation of Kyiv from German occupation during the Soviet period (1944–1991)

The article explores the role of Kyiv toponyms in the process of preservation and transmission of memory about the liberation of Kyiv from German occupation between 1944 and 1991.

Based on archival sources the author explores the main stages of establishment of World-War-II godonyms (street names) and agoronyms (square names) and, in particular, the process of introduction of toponyms related to the liberation of city in 1943.

The author investigates regularities in the amount and semantics of toponyms, which were introduced during the Soviet period of Kyiv's history, and proposes the interpretation of uncovered patterns in the context of general tendencies of World-War-II commemoration in the Soviet time.

Keywords: historical memory, USSR, toponyms, godonyms, agoronyms, Second World War, Kyiv.

Махортык Н. С., аспирант кафедры истории Украины, Институт общества Киевского университета им. Бориса Гринченка (Украина, Киев), makhortykhn@gmail.com

Киевские топонимы как элемент исторической памяти про освобождение города от немецкой оккупации в советское время (1944–1991)

Исследуется значение киевских топонимов в процессе сохранения и передачи памяти про освобождение города от немецкой оккупации со времени освобождения в 1944 году и до конца советского периода в 1991 году.

На основе архивных источников рассматриваются основные этапы в ходе утверждения новых годонимов (названий улиц) и агоронимов (названий площадей), связанных с памятью о Второй мировой войне, и то место, которое занимают среди них топонимы, связанные с освобождением города в 1943 году.

Автор прослеживает закономерности, связанные с количеством и семантикой утверждаемых топонимов в советский период истории Киева, и предлагает интерпретацию обнаруженных закономерностей в контексте общих тенденций, присущих коллективной памяти о войне в советскую эпоху.

Ключевые слова: историческая память, СССР, топонимы, годонимы, агоронимы, Вторая мировая война, Киев.

* * *

УДК 94(477):329.15:[3.08]“1945/1964”

Киридон П. В.,
доктор історичних наук, доцент кафедри історії України, Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка (Україна, Полтава), p.w.kiridon@rambler.ru

МЕТОДИ КОМПЛЕКТУВАННЯ НОМЕНКЛАТУРНИХ СТРУКТУР В УКРАЇНСЬКІЙ РСР (1945–1964 РР.)

Висвітлено методи формування партійно-державної номенклатури в Українській РСР протягом 1945–1964 рр., показано способи і прийоми комплектування апаратних структур у республіці, організації механізму політичної влади. Метою дослідження видається характеристика добору, підготовки та виховання номенклатурних працівників у республіці в повосенні двадцятиріччя. Прیدлено увагу історіографічному аналізу проблеми, наведено особливості еволюції, кількісні та якісні показники, властиві номенклатурним формам УРСР протягом 1946–1964 рр. Обгрунтовано тоталітарну сутність і прийоми добору апаратних працівників, які не тільки не сприяли демократизмові режиму, а й перетворювали його на консервативно забарвлену, бюрократичну, деспотичну форму комуністичної диктатури. Розглянуто особливості комплектування апаратно-бюрократичних кадрів, способи функціонування та управління діяльністю у контексті кадрової стратегії і тактики Компартії України.

Ключові слова: Українська РСР, Комуністична партія України, партійно-державна номенклатура, кадрова політика, апарати управління, партійні комітети.

На систему добору та розстановки кадрів в Українській РСР завжди впливали суб'єктивні чинники, властиві будь-якій недемократичній організації влади. Призначення кандидата на ту чи іншу посаду залежало від прихильності до нього представників вищих інстанцій. Така система вимагала від службовців не організаційних талантів і керівних рис, а суто виконавських якостей чиновників. Тож номенклатура завжди формувалася

як переважно консервативно–регресивна сила [3, с. 123]. Невідворотно працювало правило тоталітарної держави: відторгнення від влади гідних (еліти) і селекція гірших (антиеліти) [32, с. 379–380].

В історіографії проблеми відстежуються публікації, присвячені кадровій політиці Комуністичної партії. Відтак у перші повоєнні роки йшлося про праці переважно пропагандистсько–агітаційного характеру [1; 24]. На зміст постсталінської історичної літератури почали впливати реалії, породжені періодом “відлиги”. Її рівень було зумовлено процесами “десталінізації”, котрі відбувалися протягом 1953–1964 рр. На означений час припадають спричинені лібералізацією спроби переглянути кадрову політику сталінських років. Науковий пошук істориків зумовив появу ряду узагальнюючих праць, присвячених проблемам управління та особливостям кадрової політики [7; 8; 19; 27].

Однак певна лібералізація в ставленні влади до праці науковців так і не прийшла до демократизації: діяли цензурні обмеження, хоча й м’якші, ніж раніше. Суспільні науки далі ідеологізувалися, віталися імпровізації з приводу проблем політичної злободенності, а образ гуманітарних галузей визначався потребами керівництва країни. Історики обслуговували офіційні доктрини [44, с. 78–91]. Питання організаційно–партійної роботи, котрі розширюють коло знань про становище номенклатури та її роль у суспільних процесах, хоч і зайняли позиції нагальних тем досліджень, але зазвичай не відзначалися об’єктивністю [15; 18; 20; 22; 25; 30; 33; 34].

Поняття “номенклатура” й надалі вживалося в радянській історіографії в бюрократично–канцелярському сенсі. Зовсім не йшлося про те, що в країні фактично функціонувала номенклатурна політична (не лише кадрова) система. Обмеження номенклатури сферою обліку й розподілу апаратно–керівних кадрів та завданнями зі створення резерву для них відкидало можливість вбачати в ній форму політичної організації влади. Роботи доби “застою”, присвячені проблемам номенклатурної діяльності КПРС, переважно акцентувалися на догматичному трактуванні проблем управління, кадрової політики.

У пострадянському просторі злет інтересу до теми зумовив кількісне зростання відповідних публікацій. У новітній українській історіографії особливості функціонування партійно–державної номенклатури після 1945 р. відстежує В. Баран [4; 5; 6]. Нові вектори вивчення проблеми української правлячої номенклатури започаткував теоретичними та фактологічними напрацюваннями В. Тимцуник. Дослідивши процес реформування владної системи в республіці, автор здійснив аналіз альтернативних моделей партійно–державного правління, висвітлив особливості функціонування управлінських структур, відстежив зміст і правовий та фактичний вплив на становище номенклатури таких визначальних документів, як Програма і Статут КПРС, проект Конституції СРСР тощо [44].

У монографіях М. Дорошка, присвячених політичній номенклатурі УСРР 20–30-х рр. минулого століття [13; 14], висвітлено становлення радянської номенклатури в історичному контексті формування тоталітарної системи. Визначення поняття “номенклатура” можна розвинути на підставі публікацій наукових біографій українських політиків радянської доби [43; 52]. Вони дозво-

ляють наситити його зразками конкретних представників номенклатури вищого рангу.

Отже, завданням статті є розгляд загальних тенденцій та характеристика особливостей формування партійно–державної номенклатури Української РСР протягом 1945–1964 рр.

Дисидент–марксист М. Джилас, твердячи, що радянські чиновники формувалися в окремий клас із нижчих, якнайширших прошарків народу, указував: головне, чого вимагали від кандидата в номенклатуру, – відданість апаратним ідеалам, здатність розуміти й втілювати бюрократичну доктрину [12, с. 221–222]. Це були ті критерії, за якими ідентифікувався претендент на номенклатурну посаду. На такому підґрунті виникали неформальні апаратні угруповання, котрі, об’єднуючи спільним кар’єрним інтересом чиновників, набували характеру автономних утворень, очолюваних впливовим високопосадовцем, який використовував протезованих ним апаратників у власних інтересах і реалізував особистий інтерес під час відбору та переміщень кадрів.

Діяв принцип рекомендацій, коли жоден працівник не міг обійняти номенклатурну посаду без позитивної характеристики на нього певного рівня функціонера. Рекомендований та той, хто його просував, ставали взаємозалежними: один – із вдячності, інший – турбуючись про власний імідж. Таким чином, оформився номенклатурний рівень “патрон – клієнтела” (форма взаємної соціальної зацікавленості між керівниками та залежними від них).

Кадровими номенклатурними призначеннями безпосередньо відали апарати – бюро та секретаріати партійних комітетів. Для них це була повсякденна робота. Так, бюро Харківського обкому КП(б)У на засіданні 23 лютого 1948 р. затвердило на посаду керівників колгоспів 28 кандидатур, звільнивши з аналогічних посад 22 голів [11, арк. 10–15] (50 персональних справ). Зрозуміло, що цим ухвалам передували копіткє вивчення анкетних даних, збирання різноманітної інформації, опитування, співбесіди тощо.

Наприкінці 1950-х рр. номенклатурні канали запрацювали щодо кандидатур, відібраних шефами клієнтел різних рівнів [2], оформилися стрижні своєрідних політичних кланів. Надалі процес відбору претендентів на посади набув упорядкованого характеру, регламенту, правил, закріпилися бюрократичні норми відбору номенклатури [36, с. 50].

Зрозуміло, що ділові якості номенклатурника завжди відігравали значну роль в його просуванні владною драбиною. Без сумлінності, старанності, адміністративних здібностей важко було сподіватися на успіх. Проте, незважаючи ні на що, ці характеристики залишалися другорядними. У будь–якому випадку головним чином до уваги бралася відданість більшовицьким ідеям у їхньому трактуванні відповідним авторитетним начальником. Практично йшлося про персональне слугування кандидата на посаду вищому керівникові, від котрого функціонер ставав залежним, уходячи на певних умовах до його “команди”. Останнє стало визначальним критерієм формування партійно–державної номенклатури, рельєфно означившись у повоєнні роки.

Одночасно номенклатурна система напрацьовувала фільтраційну схему соціально–політичних обмежень стосовно тих, хто не міг належати до неї з об’єктивних

чи суб'єктивних обставин. Захистові верстви управлінців від потрапляння випадкових елементів сприяла схема кооптації кадрів, завдяки чому номенклатура формувалася не знизу, а зверху: старші начальники самі відбирали з нижчих прошарків ресурс "гідних". Бюрократичні клани таким способом боролися за владу. Корпоративні вертикалі просуvalи кожна власного лідера, котрий виражав і обстоював інтерес клієнтели. Положення "шефа" визначало дійсний статус кожного чиновника з кола його наближених [23, с. 150].

Зазвичай індивідуальні показники претендента в номенклатуру сприймалися в комплексі. Хоча партійно-політичний підхід і потіснив професійні, світоглядні, загальнокультурні, особистісні якості людини, останні завжди фігурували в її характеристиці й могли бути використані тоді, коли це було комусь вигідно. Ідеологічні, особистісно-довірчі, політично-ангажовані ознаки кандидата мали слугувати гарантією персональної відданості та лояльності до керівника, однак потенційно компрометуючі нюанси анкети ніхто не ігнорував. Протекція, телефонне право визначали засади номенклатурних технологій. Але вони не були гарантією імунітету апаратника. У чиновницькому середовищі працювали внутрішні закони, котрі хоч і віддавали право на кадрові призначення в руки відповідних директивних органів і перших посадових осіб [35, с. 214–215], але змушували останніх рахуватися з думкою інших.

Отже, номенклатурна практика спиралася на апробовані методи попередніх десятиріч, модернізовані відповідно до специфічних повоєнних умов. Збереження традиційних механізмів відбору, розстановки й просування номенклатурних кадрів, належний контроль над ефективністю їхньої діяльності були визначальним корпоративним принципом КПРС. Проте з'явилися й нові характеристики.

У такому контексті окреслимо коло джерел формування партійно-державної номенклатури після завершення війни. Відстеживши конкретні шляхи її формування, А. Горбул виокремив потоки, котрі живили номенклатурні лави в 1945–1964 рр. [10, с. 49]. Перш за все, це – підпільні та партизанські організації, котрі в ряді областей склали кістяк номенклатури повоєнного часу. На Чернігівщині по війні лише в обласній ланці таких налічувалося понад 100 осіб. Значний масив представляли реєвакуювані з тилу колишні працівники апаратів, котрих, до прикладу, в Сталінську область повернулося 4 тис. 473 особи. Загалом зі східних регіонів СРСР у республіку приїхали близько 48 тис. колишніх чиновників партійно-радянських органів [10, с. 62–64].

До управлінських штатів уливалися випускники (переважно з числа молоді) короткотермінових (2–3 місяці) партійно-радянських курсів. Одні з них (у Саратові) готували апаратників для Української РСР. Потужним потоком у номенклатуру входили жінки, котрих у резервних списках набиралося до 50% складу, достроково демобілізовані з армії колишні партійно-державні функціонери, а також інваліди війни. Поповненням номенклатури стали рекрутовані "активісти", котрі заявили про себе на рівні комсомолу та профспілок. В апарати йшли молоді висуванці з виробництва [10, с. 47–71].

Окрім названих груп, в управлінських штабах по війні посилювався попит на "технарів" та "освітян". Робі-

тники й колгоспники залишалися поза увагою, складаючи серед новобранців, тільки 6% [28, с. 90]. Значну масу в доборі номенклатури склали реабілітовані. Багато з них поверталися на колишні робочі місця в апарати. Але наймасовішим джерелом поповнення апаратних кадрів стали демобілізовані воїни, які склали нову соціальну спільноту, були однією з найбільш згуртованих груп суспільства. Об'єднані "духом фронтового братства", окрилені славою переможців, учораšní армійці, вливаючись у номенклатуру, створювали у владних кабінетах принципово іншу атмосферу. Демобілізація зайняла кілька років, протягом яких 8,5 млн. осіб улилося в мирне життя [16, с. 471].

Окрім того, на номенклатурні посади претендували офіцери та генерали, котрі звільнялися в запас у зв'язку зі скороченням армії, проведеним у другій половині 1950-х – на початку 1960-х рр. М. Хрущов закликав їх, зокрема, йти працювати керівниками в радгоспи й колгоспи [31, с. 109–114]. Однак такий варіант сприймався ними неохоче: вони зазвичай погано розумілися в аграрних питаннях або вважали такі посади не гідними їхнього рівня. Тож цей контингент здебільшого влаштувався на районно-обласному номенклатурному щаблі. У першій половині 1946 р. серед висунутих на керівну роботу 50% забезпечували відставні офіцери, 5,7 тис. осіб із їхнього числа стали секретарями міських і районних комітетів, 7 тис. 640 – завідувачами відділів. Абсолютна більшість не обіймала раніше керівних посад [42, с. 35]. У наступні роки відбувалися подібні процеси, хоча в менших масштабах.

Зі сказаного випливають такі особливості, як переважання в повоєнних органах влади чоловіків, "армійська" атмосфера в чиновницькому середовищі, характерна скоріше для військових штабів, ніж для цивільних відомств. Відповідними були стиль управління, спілкування та субординація в апаратах.

Нова номенклатура мала перелік критичних вад: недостатній освітній рівень та досвід керівної роботи, схильність до адміністрування, надмірна самовпевненість, нездатність управляти повоєнним суспільством. Брак компетенції часто підмінявся непродуманими командами та помилковими наказами. Разом із кадрами, котрі зберегли свої місця з довоєнних часів, нова генерація творила своєрідну касту, яка в подальшому остерігалася допускати молодих функціонерів у власні лави, особливо на вищі чиновницькі щаблі.

Отже, характеристиками формування повоєнної номенклатури стали такі чинники: входження до неї вчорашніх воїнів, "старіння" чиновництва та специфічна атмосфера корпоративної єдності управлінців із українострокатим дономенклатурним минулим. Вище керівництво мусило реагувати на ці процеси, хоча не мало потенційної сили посутньо змінити ситуацію через об'єктивні обставини. Проте система відбору управлінців, котра сформувалася перед війною, була серйозно надламана й діяла не ефективно. Її слід було модернізувати, враховуючи сучасні реалії. Адже поставали задачі, виконання котрих покладало на функціонерів принципово інші вимоги. Критерії відбору працівників апарату потребували вдосконалення, уточнення та змін.

Проте зрушення в цьому напрямкові сталися лише після утвердження при владі М. Хрущова. Про певну внутрішню трансформацію управлінських структур та

посилення їхньої ролі в управлінні свідчили його спроби зберегти вплив на номенклатуру, послабивши адміністративний контроль над її діями. Якщо за доби пізнього сталінізму діяв жорсткий механізм покарань відносно порушників номенклатурних норм, то хрущовська доба принесла помітну лібералізацію. Про це свідчить діяльність Комітету Партійного Контролю ЦК ВКП(б) / КПРС. За підрахунками О. Калініної, 1950 р. негативний для чиновників підсумок мав розгляд 98,4% розглянутих персональних справ, а 1956 р. – тільки 43%. До всього покарання пом'якшали. Раніше, скажімо, за приховування біографічних даних апаратника зазвичай виключали з партії, а від середини 1950-х рр. практикували переведення до кандидатів у члени партії чи оголошення суворої догани [17, с. 13].

Сказане безпосередньо стосується відбору та просування управлінських одиниць. Номенклатура підлягала багаторівневному контролю, але чистки, реорганізації тощо не створили ефективного механізму захисту професіоналізму чиновників від впливу дилетантських мас. Механізм призначення на номенклатурні посади базувався як на потенціях, що впливали з попередніх заступників кандидата, так і на практичній перевірці його роботи часто без затвердження в номенклатурному спискові.

Процедура кадрових призначень була напівсекретним дійством, тому складно відстежити всі ланцюжки схеми допуску в номенклатуру. Про зазначену практику можна говорити тільки на підставі опосередкованих даних. Так, інспектор ЦК КПУ М. Бондарев у липні 1953 р. описав послідовність добору секретарів колгоспних парторганізацій у Волинській області. За дорученням ЦК він разом із двома відповідальними працівниками відбув у Луцьк, одержавши перед тим інструктаж секретаря ЦК О. Кириченка. Облаштувавшись, вони направили в кожен район працівників обкому, котрі оперативно здійснили відбір кандидатур. Після вивчення документів та співбесід, на які запрошували секретарів райкомів, одних рекомендували, когось відхилили, повторивши процедуру. Так відібрали 115 осіб із необхідних 132-х. Згодом провели ще один відбір. Кожну з кандидатур розглянув завідувачий відділом партійних, профспілкових та комсомольських органів ЦК і доповів секретареві цього органу. Тільки потім обком провів відповідні вибори в партійних організаціях [49, арк. 237–239]. В описаному випадкові йдеться про рекрутування найнижчої ланки партноменклатури – секретарів колгоспних організацій КПУ. Звичайно, прискіпливіше вели відбір кадрів районно-обласної управлінської організації.

Таким чином, номенклатура, оберігаючи канони власної кланової ідентичності, переймалася стабільністю апаратних структур, прагнучи на консервативних засадах захищати корпоративність і обмежувати вплив свіжих сил. Традиційною формою самозахисту була система номенклатурних переміщень, за якої кожен, хто потрапляв в “обойму” (синтаксична форма, народжена в повоєнні роки) апаратників, одержував належний імунітет щодо власної кар’єри та гарантії перебування в чиновницькій когорті.

У разі втрати номенклатурником посади його намагалися гідно працевлаштувати. Так, Львівський обком у березні 1952 р. інформував ЦК КП(б)У про долю 15 скорочених номенклатурних працівників: 11 із них

обійняли посади номенклатурного рівня, 3 тимчасово не були забезпечені роботою і лише 1 працював будівельником [48, арк. 60–61]. Так апаратні структури займали активні позиції в процесах кадрових переміщень. Разом із тим номенклатурні ланки створювали собі відповідний імідж захисників власних кадрів, що в умовах повоєнної дійсності високо поцінювалося навіть пересічними громадянами й викликало у них підсвідому повагу до керівних органів.

Повоєнне двадцятиріччя свідчить: найпопулярнішим способом позбавлення номенклатурного працівника посади за те, що не справився, скомпрометував себе, порушив настанови тощо, було перекидання на іншу апаратну роботу. Часто це був рух лінією “партія – ради – господарські або громадські структури”. Нерідко “штрафники” одержували аналогічні посади в інших регіонах.

Системну солідарність управлінців фіксувала газета “Социалистический Донбасс”: “Деякі недостойні працівники, одного разу потрапивши в номенклатуру керівних кадрів, пересуваються з однієї відповідальної ділянки на іншу й усюди, як правило, провалюють роботу. Директор Волноваського млина тов. Козлов працював у свій час головою колгоспу, потім головою сільради. Але на всіх посадах він виявив себе нездатним працівником. Лише нещодавно бюро Волноваського райкому партії ухвалило, нарешті, рішення про зняття його з роботи. Таких прикладів немало” [39].

Красномовним видається датований 1950 р. лист секретаря ЦК КП(б)У З. Сердюка до ЦК ВКП(б): “Перший секретар Димерського райкому партії Київської області Пальчиковський не справляється з обов’язками. Намічаємо перевести його головою райвиконкому (на виборну посаду – П.К.). Просимо дозволити” [50, арк. 96]. Зі сказаного випливає, що компартійні комітети вважали одним із завдань вирішення кадрових питань не лише в своїх структурах, а й у державно-господарських відомствах, незалежно від того, як це узгоджувалося з правовими канонами. Адже звільнених апаратних діячів слід було працевлаштувати в менш престижних, але номенклатурних службах.

Формально картина кадрових призначень виглядала цілком демократичною. Специфічність рекрутування номенклатури полягала в тому, що первісно відбір проводився “із народу” – переважно серед робітників і селян, лише потім елітний відсів насправді ставав цілком закритим [45, с. 93].

По суті номенклатура повоєнної доби розробила автономну нормативну систему власного поповнення, котра набула довершених форм у пізніші часи. Із метою самозбереження та саморегуляції вона жорстко кодувала поведінку як членів корпорації, так і нових призначенців, котрі погоджувалися на такі правила поведінки. В основі регламенту лежала можливість апаратних авторитетів присвоювати посади тим кандидатам, котрі відповідали психологічним і світоглядним прерогативам бюрократії. Так постало своєрідне “номенклатурне право”, котре гарантувало рекрутування відбірною поповнення чиновницьких лав і відповідало інтересам апаратних груп. Кадрова номенклатурна деспотія управлінців діяла ефективно [21, с. 37–38].

Потрапляння в номенклатурну систему навіть не підготовленої до керівної роботи людини залишало,

проте, для неї шанс на адаптацію в апаратному середовищі. Така особа первісно мала перевагу в кадровому відборі щодо інших, які були поза номенклатурною увагою. Виводити її з переліку “своїх” було не вигідно самій номенклатурі: поза її впливом опинився б працівник, уже обізнаний з тонкощами бюрократичної кухні й одночасно образений номенклатурною системою, тож здатний завдати їй певної шкоди. Крім того, вилучення з номенклатурної команди її елемента означало потенційний конфлікт із тим, хто протезував цьому кандидатуві завдяки неписаній квоті призначень. До всього кожне відлучення від верстви управлінців створювало прецедент, чого номенклатурники побоювалися.

Як особливість формування керівних кадрів повоєнної України слід відзначити консервацію номенклатури в соціумі, набуття її ланками певної самостійності та успішний пошук форм корпоративного самозахисту. За таких обставин для номенклатури вкрай важливим було коригування процесу рекрутування кадрів зі змінами політичного курсу. У часи десталінізації приплив молодих сил “повоєнного набору” замість особливо одіозних ветеранів мав справити ілюзію позбавлення номенклатури від старих вад, адже в її лавах ставало більше непричетних до злочинів часів “культу особи”. Номенклатура ставала зацікавленою в омолодженні свого обліку. Тому залучення молоді до когорт функціонерів слід розглядати як важливий принцип компартійної стратегії відбору номенклатурних кадрів.

У повсякденні підготовки номенклатури провідна роль належала секретаріатам і бюро партійних комітетів. Не випадково наприкінці 1953 р. М.Хрущов розпочав масштабну чистку секретарського корпусу КПРС. XVIII з’їзд Компартії України (березень 1954 р.) відзначив оновлення вищих керівних органів: членів Центрального Комітету – на 29,7%, кандидатів у ЦК – на 49,2%, членів ревізійної комісії – на 61,5% [38, с. 104–105]. Постанова ЦК КПУ 24 жовтня 1959 р. вимагала: “Висувати на керівну роботу людей підготовлених, ініціативних, політично зрілих, які вносять в роботу дух революційного горіння, більшовицької пристрасності, принципності, володіють почуттям нового, добре розуміють лінію партії й здатні забезпечити проведення її в життя” [46, арк. 23].

Особливістю формування партійно–державної номенклатури УРСР у роки хрущовської “відлиги” була її залежність від перманентної корекції кадрової політики. Саме на цій ділянці відзначалися такі хиби, як надмірна змінюваність у середовищі управлінців, збільшення чисельності апаратних штатів і поява багатьох вакансій, боязке висування молоді та жінок. Аби позбавитися таких ганджів, удавалися до номенклатурних реорганізацій. Так, у середині 1950–х рр. було введено посади відповідних (“кадрових”) секретарів в обкомах, крайових комітетах і республіканських ЦК [41, с. 146–147]. Однак провали в комплектуванні управлінських структур залишалися хронічною хворобою практично всіх парткомів, про що свідчить чисельне переважання розгляду саме кадрових питань секретаріатами та бюро парткомів.

У повоєнні роки окреслився типовий “шлях у номенклатуру” функціонерів. Своєрідною перепусткою в перелік претендентів був партійний квиток. У середині 1950–х рр. майже третина комуністів обіймала керівні

посади різних рівнів. Так, у Криворізьському районі на Дніпропетровщині з 400 комуністів, що мешкали на селі, 27 були головами колгоспів, 37 – завідувачами ферм, 48 – ланковими, 33 – бригадирами [9]. Щільність чиновників із партквитком на вищих щаблях тільки посилювалася, сягаючи на обласному рівні майже 100–відсоткового показника. Складався стереотип: партійний – значить, як правило, якийсь начальник. Після 1945 р. на посади в апарати йшли переважно ті, хто вступив у партію в 1930–ті рр., згодом до них приєдналися комуністи з партстажем від війни. Початківець обов’язково проходив негласну перевірку стосовно ідейно–моральної благонадійності: практикувалося санкціонування призначень в апаратах із боку органів державної безпеки [16, с. 518].

На першій апаратній сходинці чиновника чекала робота на нижчих щаблях партійних і радянських (рідше – профспілкових) органів. Після перевірки апаратник міг ступити вгору, на значиму посаду або застрягти в “низах” чи випасти з “обойми”. Із першого місяця в номенклатурі було три шляхи: “угору” (до 2/3), “горизонтально” (із партійної на радянську чи господарську посаду і навпаки) (до 10%), а також – уступ до партшколи (до 15%). Номенклатурник набував реноме, своєрідний коефіцієнт профпридатності. Службовець потрапляв у не завжди офіційні переліки кандидатів на вищі посади, відбувалося групування за рівнем готовності, чиновницькою спеціалізацією, клановими ознаками тощо. Далі починався кар’єрний рух функціонера.

Загалом у повоєнне двадцятиріччя характеристикою системи політичного управління стала висока внутрішня мобільність номенклатури. Принагідно зазначимо, що ознаки високої соціальної мобільності характеризують апаратне середовище з позитивної точки зору, із огляду на життєздатність політичної системи. Адже здібні та амбіційні функціонери мали шанси піднятися на вищі апаратні щаблі [29, с. 112, 154]. Крім того, соціальна мобільність витворювала певну відкритість чиновницьких кланів для вихідців із “неноменклатурного” світу, придатних до відповідної посади.

Протягом 1950–х рр. відбулося поетапне перевпорядкування процедури кадрових рішень. Затвердження чи узгодження на заповнення вакансій обліково–контрольної ланки номенклатури Української РСР проходили у відділах ЦК, основна номенклатура розглядалася в Секретаріаті, найвищі ж посади санкціонувалися в Президії ЦК КПУ. На рівні обкомів номенклатурно–призначенські дієства курував секретар із кадрів. Але за ефективність кадрової політики в області чи районі завжди персонально відповідав перший секретар відповідного комітету.

Номенклатурним призначенням на виборні посади передувала серйозна робота з висування кандидатів. Секретаріати всіх ланок, котрі формально діяли від імені комітетів, мали забезпечити “правильний” відбір. Процедурі можна відстежити на прикладі виборів парторганів КП(б)У у 1947–1948 рр. Так, у Закарпатській області обком уніс до ЦК пропозиції щодо рекомендації чи нерекomenдації секретарів міськкомів і окружкомів та їхнього переміщення. Управління кадрів та Управління з перевірки партійних органів частину пропозицій підтримали, інші вмотивовано відхилили. Із претендентами провели бесіди. “Відфільтровані” кан-

дидатури висувалися на процедуру виборів. Оскільки пізніше дві з них виявилися забалотованими, відділ кадрів обкому згодом одержав серйозний закид із Києва. В Одеській області не рекомендували на обрання 18 діючих секретарів (із 120). ЦК скоротив список до 15. На виборах було забалотовано 1 кандидатуру. Подібні процедури діяли в усіх областях Української РСР [51, арк. 1–4, 51–53]. Отже, хоча демократичне обрамлення номенклатурної практики було пошановано, насправді справу вирішували апарати.

Із часом процес номенклатурних призначень усе більше обростав бюрократичним формалізмом, провокував надмірну паперотворчість. Із іншого боку, склалося тотальне перестрашування чиновників та виявилася нездатність жодного з них на персональну відповідальність за щонайменше кадрові рішення. Так, 1950 р., щоб обрати на пленумі ЦК КП(б)У І. Назаренка членом Політбюро, секретар Української парторганізації Л. Мельников надіслав клопотання Й. Сталіну, лист на ім'я Г. Маленкова та ще чотири копії звернень [47, арк. 8]. Вочевидь, Л. Мельников мав на увазі колективне вирішення питання. Відповідними перестрашуваннями відзначалися керівники всіх рівнів.

26 січня 1956 р. Бюро Президії ЦК КПРС затвердило постанову “Про завдання й організацію роботи відділу ЦК КПРС із відбору і розподілу кадрів”, яким робилася спроба впорядкувати цей напрям роботи. Ухвала визначала названий відділ як єдиний орган, відповідальний за кадрові рішення. Від нього вимагалася підвищити пильність, покінчити з бюрократизмом, поліпшити якість кадрів, покращити розподіл молодих фахівців і виховання управлінців. Окрім того, на відділ покладалося завдання провести канцелярські заходи: оформити на кожного номенклатурника особову справу, наповнивши її серйозними аналітичними, а не тільки анкетно-біографічними матеріалами [37, с. 95–96].

У листопаді 1959 р. кадрову практику було кориговано постановою Президії ЦК КПРС “Про організацію роботи Секретаріату ЦК”. У ній, зокрема, говорилося: “Установити, що в подальшому пропозиції про затвердження і переміщення найвідповідальніших працівників – перші і другі секретарі обкомів, крайкомів партії та секретарі ЦК компартій союзних республік, голови обліккомів і крайвиконкомів, голови Рад Міністрів і голови Президій Верховних Рад союзних і автономних республік, міністри СРСР, керівники центральних організацій і відомств, голови раднаргоспів, командувачі військових округів, армій і флотів, голови республіканських комітетів держбезпеки, начальники обласних і крайових управлінь КДБ – мають доповідатися відповідними Відділами ЦК безпосередньо Секретаріату ЦК КПРС, як органу колективного керівництва. Визнати за необхідне, щоб питання, пов'язані з затвердженням перелічених вище керівних працівників, розглядалися на засіданнях Секретаріату ЦК за присутності цих працівників” [40, с. 57].

Про намір удосконалити номенклатурну систему свідчить постановою Секретаріату ЦК КПРС 1961 р. про порядок затвердження керівних кадрів. Процедура вимагала представляти щодо кожної кандидатури узгоджений з відповідним відділом проект рішення, біографічну довідку–об'єктивку та характеристику на претендента. Особові справи концентрувалися у секторі обліку

керівних кадрів, що означало подальшу бюрократизацію практики відбору номенклатури та посилення ролі апаратних структур у цих питаннях [28, с. 53].

Український партійний функціонер 1960–1970-х рр. О.Ляшко свідчить про рівні затвердження на посади номенклатури. Обліково–контрольна група санкціонувалася відділами та відповідними секретарями, претенденти на найвищі посади – Президією та Секретаріатом ЦК. Характеристики на кандидатів розроблялися у відділах ЦК [26, с. 19]. Подібна практика розподілу номенклатурних посад діяла в обкомах, міськкомах і райкомах партії, проте чіткої регламентації процедури на цьому рівні в документах не зафіксовано.

Загалом у колах партійно–державної ієрархії діяв механізм селекції кадрів. Близько половини номенклатурників починали рух нагору з партійно–комсомольських посад, до 20% йшли з виробництва. На партійну роботу, як правило, приходили після служби на радянській посаді. Без депутатства у Верховній (обласній) Раді важко було потрапити в ЦК (обком). І партійна, і радянська системи вели відбір та своєрідне фільтрування номенклатурників [21, с. 36].

При цьому на всіх щаблях ієрархічної драбини відбір партійно–державної номенклатури впливав із субординації. Так, у липні 1963 р. призначений на посаду секретаря ЦК КПУ О. Ляшко просив лідера КПУ П. Шелеста дозволити поїздку з Києва в Донецьк, де він працював раніше, щоб узяти участь у виборах першого секретаря обкому. П.Шелест відмовив, зауваживши: “Першим секретарем із Вашої подачі рекомендували Дегтярьова. Він був у Вас другим, значить, спадкоємність витримано...” [26, с. 8–9]. Випадок підтверджує правило, у котрому рідко допускалися винятки: не передбачене регламентом утручання в рух чиновництва номенклатурною драбиною вважалося за недоцільне.

На республіканському обласному та районному рівнях призначення здійснювалися секретаріатом відповідного партійного комітету. Механізм участі парткому в цьому процесові реалізувався через ухвалу наказів і постанов із кадрових питань, завдяки рекомендації чи згоді на обрання або звільнення кандидатури. Нерідко від імені комітету кадрові ухвали приймали два секретарі. Згода або рекомендація (“є думка”) означала переконливе бажання парткому саме так вирішити питання [28, с. 212].

Таким шляхом удосконалювалася система відбору номенклатурних працівників, котра відточувала фахово–чиновницьку майстерність кожного, давала можливість вищим керівникам оцінити якості претендента на посаду, у тому числі щодо його корпоративної сумісності. Проте фактичну компетенцію комітетів різних рівнів стосовно кадрових призначень окреслити складно. Формально кожна посада була розписана за парткомом певного рангу. Але завжди діяв “регіональний чинник”: зв'язки, кумівство, земляцтво, родинні відносини. Тому часто працівники одного номенклатурного рівня мали різний “іmunітет” [28, с. 211]. Отже, й повноваження комітетів у кадрових питаннях залежали від впливовості їхніх керівників.

Таким чином, комплектування правлячої номенклатури Української РСР протягом повоєнного двадцятиріччя спиралося на розгалужену багаторівневу систему відбору, підготовки та виховання апаратних працівників.

ків, чим забезпечувалося безперебійне функціонування управлінського механізму, втілювався бюрократичний механізм кадрової політики.

Список використаних джерел

- Агафоненков Е. Ф. Марксистско-ленинское воспитание руководящих партийных и советских кадров в послевоенный период (1946–1950 гг.): дис. ... канд. ист. наук / Е. Ф. Агафоненков. – М., 1952. – 153 с.
- Афанасьев М. Н. Клиентелизм и российская государственность: Исследование клиентарных отношений, их роли в эволюции и упадке прошлых форм российской государственности, их влияния на политические институты и деятельность властвующих групп в современной России. – 2-е изд., доп. / М. Н. Афанасьев. – М.: Московский общественный научный фонд, 2000.
- Ашин Г. К. Мировое элитное образование / Г. К. Ашин. – М.: Аппил, 2008.
- Баран В. К. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.) / В. К. Баран. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. – 670 с.
- Баран В. К. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи: автореф. дис. ... докт. іст. наук / В. К. Баран. – Львів, 1997. – 48 с.
- Баран В. К. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко. – К.: Вид. дім “Альтернативи”, 1999.
- Бордов Р. Новый экономический курс Советского Союза (1953–1960) / Р. Бордов. – М.: Издательство иностранной литературы, 1960. – 170 с.
- Быков В. В. Партийное требование к руководителю / В. В. Быков. – М.: Московский рабочий, 1964. – 40 с.
- Воронин А. Главное, решающее звено / А. Воронин // Днепровская правда. – 1955. – 9 июля.
- Горбул А. Д. Научные основы кадровой политики КПСС / А. Д. Горбул. – К.: Выща школа, 1989. – 171 с.
- Держархів Харківської обл. – Ф. 2. – Оп. 2. – Спр. 1447. – Арк. 24–25; Оп. 4. – Спр. 48.
- Джилас М. Лицо тоталитаризма: пер. с сербо-хорв. / М. Джилас. – М.: Новости, 1992.
- Дорошко М. С. Компартийно-державна номенклатура УСРР у 20–30-ті роки ХХ століття: соціоісторичний аналіз / М. С. Дорошко. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2004. – 154 с.
- Дорошко М. С. Номенклатура: Керівна верхівка Радянської України (1917–1938 рр.) / М. С. Дорошко. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 368 с.
- Жизненная сила ленинских принципов партийного строительства. – М.: Политиздат, 1970. – 439 с.
- История России. ХХ век / А. Н. Боханов, М. М. Горинов, В. П. Дмитренко и др. – М.: Издательство АСТ, 1996.
- Калинина О. Н. Формирование и эволюция партийно-государственной номенклатуры Западной Сибири в 1946–1964 гг.: автореф. ... дис. канд. ист. наук / О. Н. Калинина. – Новосибирск, 2007.
- Кандренков А. А. Ключевое звено партийного руководства / А. А. Кандренков. – М.: Политиздат, 1976. – 191 с.
- Колесников П. П. О работе с кадрами / П. П. Колесников. – М.: ОГИЗ, 1956. – 64 с.
- Коллективность – высший принцип партийного руководства. – М.: Политиздат, 1967. – 288 с.
- Коржихина Т. П. Советская номенклатура: становление, механизмы действия / Т. П. Коржихина, Ю. Ю. Фигатнер // Вопросы истории. – 1993. – № 7.
- Королев А. М. Кадровая политика КПСС на современном этапе / А. М. Королев. – М.: Знание, 1982. – 64 с.
- Королев С. А. Искус корпоративности и мутации системы: советская бюрократия в структурах политической власти / С. А. Королев // Бюрократия и общество. – М.: Философское общество СССР, 1991.
- Котельников П. И. О работе с кадрами / П. И. Котельников. – М.: Политиздат, 1956. – 126 с.
- Ленинские организационные принципы и вопросы партийного строительства на современном этапе. – М.: Мысль, 1971. – 223 с.
- Ляшко А. П. Груз памяти: Трилогия: Воспоминания / А. П. Ляшко. – К.: ИД “Деловая Украина”, 1997. – Кн. 3, Ч. I: На ступенях власти. – 2001.
- Морозов Б. М. Создание и укрепление советского государственного аппарата / Б. М. Морозов. – М.: Госполитиздат, 1957. – 216 с.
- Мохов В. П. Региональная политическая элита России (1945–1991 гг.) / В. П. Мохов. – Пермь: Пермское книжное издательство, 2003.
- Мохов В. П. Региональная политическая элита: к определению содержания понятия // “Экватор” 90-х / В. П. Мохов. – Пермь: Пермское книжное издательство, 1995.
- Некоторые вопросы организационно-партийной работы. – М.: Политиздат, 1973. – 334 с.
- Никита Сергеевич Хрущев. Два цвета времени: Документы из личного фонда Н. С. Хрущева: в 2-х томах; Открытый архив: Справочник опубликованных документов по истории России ХХ века из государственных и семейных архивов (по отечественной журнальной периодике и альманахам. 1985–1996 гг.) / сост. И. А. Кондакова. – 2-е изд., доп. и испр. – М.: РОССПЭН, 1999.
- Оболонский А. В. Человек и власть: перекрестки российской истории / А. В. Оболонский. – М.: ИКЦ “Академкнига”, 2002.
- Опыт и методика переподготовки партийных и советских кадров. – М.: Мысль, 1975. – 206 с.
- Организационно-партийная работа: Из истории партийного строительства. – М.: Политиздат, 1969. – Вып. 1. – 376 с.
- Охотский Е. В. Политическая элита и российская действительность / Е. В. Охотский. – М.: Интеллект, 1996.
- Пастухов В. Б. От номенклатуры к буржуазии: “новые русские” / В. Б. Пастухов // Полис. – 1993 – № 2.
- Политбюро ЦК ВКП(б) и Совет Министров СССР. 1945–1953 / составители О. В. Хлевнюк, Й. Горлицкий, Л. П. Кошелева, А. И. Мизюк, М. Ю. Прозуменщиков, Л. А. Роговая, С. В. Солюкова. – М.: РОССПЭН, 2002.
- Політична історія України ХХ століття: у 6 т. / редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. – К.: Генеза, 2002–2003. – Т. 6: Від тоталітаризму до демократії (1945–2002) / О. М. Майборода, Ю. І. Шаповал, О. В. Гарань та ін. – 2003.
- Правильно подбирать и воспитывать кадры // Социалистический Донбасс. – 1953. – 17 апреля.
- Президиум ЦК КПСС. 1954–1964. Черновые протокольные записи заседаний: Стенограммы. Постановления: в 3-х т.: Т. 3: Постановления. 1959–1964 гг. / гл. ред. А. А. Фурсенко. – М.: РОССПЭН, 2008.
- Региональная политика Н. С. Хрущева. ЦК КПСС и местные партийные комитеты, 1953–1964 гг. / сост.: О. В. Хлевнюк [и др.]; МГУ им. М. В. Ломоносова, Факультет государственного управления [и др.]. – М.: РОССПЭН, 2009.
- Сажин А. И. Кадровая политика КПСС: история и современность / А. И. Сажин. – М.: Знание, 1989.
- Табачник Д. В. О. И. Кириченко: штрихи до политического портрета первого секретаря ЦК Компартии Украины в 1953–1957 рр. / Д. В. Табачник, Ю. І. Шаповал. – К.: Інститут історії АН УРСР, 1990. – 22 с.
- Тимцуник В. І. Реформування системи влади та державного управління в УРСР (1953–1964 рр.) / В. І. Тимцуник. – К.: Вид-во НАДУ, 2003.
- Траверсе О. О. Політичне лідерство та керівництво доби “ліберального” тоталітаризму в РСРП / О. О. Траверсе. – К.: ІП і ЕНД, 2010.
- Центральний державний архів громадських об’єднань України. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 1574.
- Там само. – Оп. 24. – Спр. 22.
- Там само. – Оп. 24. – Спр. 2609.
- Там само. – Оп. 24. – Спр. 2945.
- Там само. – Оп. 30. – Спр. 2062.
- Там само. – Оп. 46. – Спр. 3180.
- Шаповал Ю. І. М. С. Хрущов на Україні / Ю. І. Шаповал. – К.: Товариство “Знання” УРСР, 1990. – 48 с.

References

- Agafonenkov E. F. Marksistsko-leninskoe vospitanie rukovodjashhih partijnyh i sovetских кадров в послевоенный период (1946–1950 gg.): dis. ... kand. ist. nauk / E. F. Agafonenkov. – M., 1952. – 153 s.
- Afanas'ev M. N. Klientelizm i rossijskaja gosudarstvennost': Issledovanie klientarnyh otnošenij, ih roli v jevoljucii i upadke proshlyh form rossijskoj gosudarstvennosti, ih vlijanija na politicheskie instituty i dejatel'nost' vlastvujushhih grupp v sovremennoj Rossii. – 2-e izd., dop. / M. N. Afanas'ev. – M.: Moskovskij obshhestvennyj nauchnyj fond, 2000.

3. Ashin G. K. Mirovoe jelitnoe obrazovanie / G. K. Ashin. – M. : April, 2008.
4. Baran V. K. Ukrai'na: novitnja istorija (1945–1991 rr.) / V. K. Baran. – L'viv : Instytut ukrai'noznavstva im. I. Kryp'jakevycha NAN Ukrai'ny, 2003. – 670 s.
5. Baran V. K. Ukrai'na 1950–1960–h rr.: evolucija totalitarnoi' systemy : avtoref. dys. ... dokt. ist. nauk / V. K. Baran. – L'viv, 1997. – 48 s.
6. Baran V. K. Ukrai'na v umovah systemnoi' kryzy (1946–1980–i rr.) / V. K. Baran, V. M. Danylenko. – K. : Vyd. dim "AI'ternatyvy", 1999.
7. Bordov R. Novyj jekonomicheskij kurs Sovetskogo Sojuza (1953–1960) / R. Bordov. – M. : Izdatel'stvo inostrannoj literatury, 1960. – 170 s.
8. Bykov V. V. Partijnoe trebovanie k rukovoditelju / V. V. Bykov. – M. : Moskovskij rabochij, 1964. – 40 s.
9. Voronin A. Glavnoe, reshajushhee zveno / A. Voronin // Dneprovskaja pravda. – 1955. – 9 iulja.
10. Gorbul A. D. Nauchnye osnovy kadrovoj politiki KPSS / A. D. Gorbul. – K. : Vyshha shkola, 1989. – 171 s.
11. Derzhzhiv Harkivs'koi' obl. – F. 2. – Op. 2. – Spr. 1447. – Ark. 24–25; Op. 4. – Spr. 48.
12. Dzhilas M. Lico totalitarizma: Per. s serbo-horv. / M. Dzhilas. – M. : Novosti, 1992.
13. Doroshko M. S. Kompartijno–derzhavna nomenklatura USRR u 20–30–ti roky XX stolittja: socioistorychnyj analiz / M. S. Doroshko. – K. : VPC "Kyiv's'kyj universytet", 2004. – 154 s.
14. Doroshko M. S. Nomenklatura: Kerivna verhivka Radjans'koi' Ukrai'ny (1917–1938 rr.) / M. S. Doroshko. – K. : Nika-Centr, 2008. – 368 s.
15. Zhiznennaja sila leninskih principov partijnoho stroitel'stva. – M. : Politizdat, 1970. – 439 s.
16. Istorija Rossii. XX vek / A. N. Bohanov, M. M. Gorinov, V. P. Dmitrenko i dr. – M. : Izdatel'stvo AST, 1996.
17. Kalinina O. N. Formirovanie i jevolucija partijno–gosudarstvennoj nomenklatury Zapadnoj Sibiri v 1946–1964 gg.: avtoref. ... dis. kand. ist. nauk / O. N. Kalinina. – Novosibirsk, 2007.
18. Kandrenkov A. A. Kljuchevoe zveno partijnoho rukovodstva / A. A. Kandrenkov. – M. : Politizdat, 1976. – 191 s.
19. Kolesnikov P. P. O rabote s kadrami / P. P. Kolesnikov. – M. : OGIZ, 1956. – 64 s.
20. Kollektivnost' – vysshij princip partijnoho rukovodstva. – M. : Politizdat, 1967. – 288 s.
21. Korzhihina T. P. Sovetskaja nomenklatura: stanovlenie, mehanizmy dejstvija / T. P. Korzhihina, Ju. Ju. Figatner // Voprosy istorii. – 1993. – № 7.
22. Korolev A. M. Kadrovaia politika KPSS na sovremennom jetape / A. M. Korolev. – M. : Znanie, 1982. – 64 s.
23. Korolev S. A. Iskus korporativnosti i mutacii systemy: sovetskaja bjurokratija v strukturah politicheskoj vlasti / S. A. Korolev // Bjurokratija i obshhestvo. – M. : Filosofskoe obshhestvo SSSR, 1991.
24. Kotel'nikov P. I. O rabote s kadrami / P. I. Kotel'nikov. – M. : Politizdat, 1956. – 126 s.
25. Leninskie organizacionnye principy i voprosy partijnoho stroitel'stva na sovremennom jetape. – M. : Mysl', 1971. – 223 s.
26. Ljashko A. P. Gruz pamjati: Trilogija: Vospominanija / A. P. Ljashko. – K. : ID "Delovaja Ukraina", 1997. – Kn. 3, Ch.I: Na stupenjah vlasti. – 2001.
27. Morozov B. M. Sozdanie i ukreplenie sovetskogo gosudarstvennogo apparata / B. M. Morozov. – M. : Gospolitizdat, 1957. – 216 s.
28. Mohov V. P. Regional'naja politicheskaja jelita Rossii (1945–1991 gg.) / V. P. Mohov. – Perm' : Permskoe knizhnoe izdatel'stvo, 2003.
29. Mohov V. P. Regional'naja politicheskaja jelita: k opredeleniju sodержaniia ponjatija // "Jekvator" 90–h / V. P. Mohov. – Perm' : Permskoe knizhnoe izdatel'stvo, 1995.
30. Nekotorye voprosy organizacionno–partijnoj raboty. – M. : Politizdat, 1973. – 334 s.
31. Nikita Sergeevich Hrushhev. Dva cveta vremeni: Dokumenty iz lichnogo fonda N. S. Hrushheva : V 2–h tomah; Otkrytyj arhiv: Spravochnik opublikovannyh dokumentov po istorii Rossii XX veka iz gosudarstvennyh i semejnyh arhivov (po otechestvennoj zhurnal'noj periodike i al'manaham. 1985–1996 gg.) / Sost. I. A. Kondakova. – 2–e izd, dop. i ispr. – M. : ROSSPJeN, 1999.
32. Obolonskij A. V. Chelovek i vlast': perekrestki rossijskoj istorii / A. V. Obolonskij. – M. : IKC "Akademkniga", 2002.
33. Opyt i metodika perepodgotovki partijnyh i sovetskih kadrov. – M. : Mysl', 1975. – 206 s.
34. Organizacionno–partijnaja rabota: Iz istorii partijnoho stroitel'stva. – M. : Politizdat, 1969. – Vyp. 1. – 376 s.
35. Ohotskij E. V. Politicheskaja jelita i rossijskaja dejstvitel'nost' / E. V. Ohotskij. – M. : Intellekt, 1996.
36. Pastuhov V. B. Ot nomenklatury k burzhuzii: "novye russkie" / V. B. Pastuhov // Polis. – 1993 – № 2.
37. Politburo CK VKP(b) i Sovet Ministrov SSSR. 1945–1953 / Sostaviteli O. V. Hlevnjuk, J. Gorlickij, L. P. Kosheleva, A. I. Mizjuk, M. Ju. Prozumenshnikov, L. A. Rogovaja, S. V. Soljukova. – M. : ROSSPJeN, 2002.
38. Politychna istorija Ukrai'ny HH stolittja : U 6 t. / Redkol. : I. F. Kuras (golova) ta in. – K. : G'enez, 2002–2003. – T. 6: Vid totalitaryzmu do demokratii' (1945–2002) / O. M. Majboroda, Ju. I. Shapoval, O. V. Garan' ta in. – 2003.
39. Pravil'no podbirat' i vospityvat' kadry // Socialisticheskij Donbass. – 1953. – 17 aprelja.
40. Prezidium CK KPSS. 1954–1964. Chernovye protokol'nye zapisi zasedanij: Stenogrammy. Postanovlenija : V 3–h t.: T. 3: Postanovlenija. 1959–1964 gg. / Gl. red. A. A. Fursenko. – M. : ROSSPJeN, 2008.
41. Regional'naja politika N. S. Hrushheva. CK KPSS i mestnye partijnye komitety, 1953–1964 gg. / sost. : O. V. Hlevnjuk [i dr.]; MGU im. M. V. Lomonosova, Fakul'tet gosudarstvennogo upravlenija [i dr.]. – M. : ROSSPJeN, 2009.
42. Sazhin A. I. Kadrovaia politika KPSS: istorija i sovremennost' / A. I. Sazhin. – M. : Znanie, 1989.
43. Tabachnyk D. V. O. I. Kyrychenko: shtryhy do politychnogo portretu pershogo sekretarja CK Kompartii' Ukrai'ny v 1953–1957 rr. / D. V. Tabachnyk, Ju. I. Shapoval. – K. : Instytut istorii' AN URSSR, 1990. – 22 s.
44. Tymcunyk V. I. Reformuvannja systemy vlady ta derzhavnoho upravlinnja v URSSR (1953–1964 rr.) / V. I. Tymcunyk. – K. : Vyd–vo NADU, 2003.
45. Traverse O. O. Politychne liderstvo ta kerivnyctvo doby "liberal'nogo" totalitaryzmu v SRSR / O. O. Traverse. – K. : IP i END, 2010.
46. Central'nyj derzhavnyj arhiv gromads'kyh ob'jednan' Ukrai'ny. – F. 1. – Op. 1. – Spr. 1574.
47. Tam samo. – Op. 24. – Spr. 22.
48. Tam samo. – Op. 24. – Spr. 2609.
49. Tam samo. – Op. 24. – Spr. 2945.
50. Tam samo. – Op. 30. – Spr. 2062.
51. Tam samo. – Op. 46. – Spr. 3180.
52. Shapoval Ju. I. M. S. Hrushhov na Ukrai'ni / Ju. I. Shapoval. – K. : Tovarystvo "Znannja" URSSR, 1990. – 48 s.

Kiridon P. V., doctor of historical sciences, Associate Professor of the history of Ukraine, Poltava National Pedagogical University named after V. G. Korolenko (Ukraine, Poltava), p.w.kiridon@rambler.ru

Methods of manning nomenclature structures in Ukrainian SSR (1945–1964)

Clarifies the methods for the formation of the party-State nomenclature in the Ukrainian SSR during 1945–1964, shows the ways and methods of acquisition hardware structures in the Republic, an organization of political power. Aim of research seems to be characteristic of selection, training and education of the nomenclature workers in Republic in postwar event. Attention istoriografichnomu analysis problems, are the features of the evolution, quantitative and qualitative indicators of inherent nomenklaturnim forms of the USSR during the 1946–1964. The totalitarian essence and methods of selection of hardware employees, who not only contributed to the demokratizmovi regime, but also turned it into the conservative "ColorBond, red, despoticnu form of Communist dictatorship. The features of acquisition device–bureaucratic personnel, methods of operation and management activities in the context of the human resources strategy and tactics of the Communist Party of Ukraine.

Keywords: Ukrainian SSR, the Communist Party of Ukraine, the party-State nomenclature, staffing, equipment management, party committees.

Киридон П. В., доктор исторических наук, доцент кафедры истории Украины, Полтавский национальный педагогический университет им. В. Г. Короленко (Украина, Полтава), p.w.kiridon@rambler.ru

Методы комплектования номенклатурных структур в Украинской ССР (1945–1964 гг.)

Освещены методы формирования партийно-государственной номенклатуры в Украинской ССР на протяжении 1945–1964 гг., показаны способы и приемы комплектования аппаратных структур в республике, организация механизма политической власти. Цель исследования, как представляется, характерные для отбора, подготовки и образования работников номенклатуры в Республике в послевоенные события. Внимание историографичности анализ про-

блему, являються особенности эволюции, количественные и качественные показатели форм присущие потенклатурнім СССР в 1946–1964. Тоталитарной сущности и методы отбора аппаратных работников, которые не только способствовали демократизові режиму, но и превратил его в консервативной "ColorBond, красный, despotični форма коммунистической диктатуры. Особенности приобретения устройства бюрократического персонала, методов работы и деятельности по управлению в контексте кадровой стратегии и тактики в коммунистической партии Украины.

Ключевые слова: Украинская ССР, Коммунистическая партия Украины, партийно-государственная номенклатура, кадровая политика, аппараты управления, партийные комитеты.

* * *

УДК 37(09)(477.51–25)“1954–1998”

Боровик М. А.
аспірант, Чернігівський національний
педагогічний університет
(Україна, Чернігів), borovkk_nikolay.mail.ru

ФОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНО–МАТЕРІАЛЬНОЇ БАЗИ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ (1954–1998 РР.)

На основі архівної джерельної бази проаналізовано етапи формування навчально–матеріальної бази Чернігівського педагогічного інституту протягом майже сорока чотирьох років його діяльності. Дослідження ґрунтується на принципах історизму, системності і об'єктивності. На підставі проведеного вивчення робляться висновки про здобутки і проблеми у вирішенні вказаного питання.

Ключові слова: Чернігівський педагогічний інститут, навчально–матеріальна база, кабінети, лабораторії, аудиторний фонд.

Серед ряду маловивчених питань української історії актуальним залишається вивчення історії вищих навчальних закладів, в тому числі й Чернігівського педагогічного інституту (1954–1998 рр.). Важливим у цьому плані є вивчення питання про формування навчально–матеріальної бази інституту, від якої значною мірою залежала якість підготовки педагогічних кадрів. Серед досліджень виокремимо розвідку 60–х років доцентів В. Кролевця, В. Черноуса, В. Шморгуна, об'єктом дослідження їх стала коротка історія навчального закладу [1]. Не обійшов увагою цю проблему професор Боровик А. М., у кількох публікаціях якого мова йшла про повернення Чернігівському педуніверситету приміщення колишньої духовної семінарії [2; 3]. Проте відсутнє комплексне вивчення вказаної теми. Метою даної статті є з'ясування проблем формування навчально–матеріальної бази Чернігівського педінституту за майже сорокачотирьохрічну історію його існування.

Перехід від учительського інституту до педагогічного відбувся наприкінці 1954 р. Новий статус інституту давав можливість випускати спеціалістів з вищою педагогічною освітою. Для виконання нових завдань потрібна була відповідна вищому навчальному закладу навчально–матеріальна база.

Формувалась вона на основі існуючої в учительському інституті. Ще у довоєнний період інститут розміщувався у будівлі по вул. Селюка, 34, колишньому помешканні духовної семінарії. Проте з початком війни у цій будівлі почав діяти військовий шпиталь. Інституту довелось перебазуватись до будівлі колишнього реального училища (нині кооперативний технікум). У роки війни обидва місця розташування інституту були зруйновані і потребували значних фінансових і матеріальних затрат. Рішенням Чернігівського облвиконкому від 13 листопада 1944 р. інституту було виділено приміщення по вул. Авіації, буд. 26 (колишня школа сліпих),

що дозволяло після трирічної перерви розпочати навчання в учительському інституті. 10 жовтня 1945 р. інститут отримав триповерховий корпус колишньої середньої школи №16 по вул. Ласалія, буд 1 (згодом – вул. Свердлова, 53, нині Гетьмана Полуботка, буд. 53), яке менше постраждало від руйнувань. Навіть отримавши у користування шкільне приміщення, керівництво інституту не втрачало надій повернутись до колишнього приміщення по вул. Селюка, 34. З цією метою воно неодноразово зверталось до Міністерства освіти УРСР з проханням відбудувати їх колишнє помешкання. Але коштів на відбудову не вистачало, і тому доводилось інституту ремонтувати шкільне приміщення і пристосувувати його для своїх потреб [2, с. 9].

На той час інститут мав необхідну кількість аудиторій та кабінетів, які могли забезпечити навчальний процес. Використовувались дві великі аудиторії, в яких були робочі місця для 75 студентів, шість аудиторій – для 50 студентів. Крім того, працювали кабінети марксизму–ленінізму, педагогіки, літератури і математики. При кафедрі фізики працювали лабораторії: механіко–теплова, електрики, оптики, фотолaboratorія і лабораторія шкільного експерименту. Були також навчальні майстерні – слюсарна і столярна. Як кабінети так і лабораторії були обладнані приладами для ведення навчального процесу, а майстерні – необхідним обладнанням та станками по металу і дереву. В майбутньому планувалось створити кабінети графіки, методики фізики, радіо та кіно лабораторії [4, арк. 3].

Важливу роль для педагогічного вузу мала бібліотека, в якій на той час нараховувалось 69 тис. екземплярів книг, журналів, брошур. Поповнення фондів бібліотеки здійснювалось шляхом придбання нових видань, а також за допомогою інших педвузів, які виділяли необхідну навчальну літературу у відповідності до розпорядження Міністерства освіти УРСР [4, арк. 4].

Проте бібліотечний фонд знаходився у занедбаному стані. Наявний фонд книг не відповідав інвентарній реєстрації. У бібліотеці налічувалась значна кількість книг, не потрібних інституту, тому їх було передано педагогічним училищам та іншим інститутам за їх профілем спеціальностей. Слабким місцем в роботі бібліотеки була відсутність читального залу.

Крім того, в інституті був відсутній спортивний зал, а заняття з фізичного виховання проходили у невеликій кімнаті, яка не відповідала існуючим вимогам. Фактично інститут не мав і гуртожитку. Невеличкий будинок у дворі інституту був пристосований для проживання 22 круглих сиріт.

Значні проблеми були з квартирами для викладачів через відсутність житлового фонду у вузі. Протягом 1954–1955 н.р. інституту було виділено 4 квартири.

Ще однією з проблем, яка існувала в матеріальній базі інституту, була недостатня забезпеченість транспортом. У лютому 1955 р. силами співробітників та студентів інституту був відремонтований знятий з реєстру за непридатністю автомобіль Форд–6. Разом з тим інститут мав ще 2–х коней. Але наявна кількість транспорту не давала змоги в повній мірі забезпечити господарські потреби навчального закладу [4, арк. 5].

Поступові зміни навчально–матеріальної бази відбулись уже в 1955–1956 н.р., коли були створені кабінети машинознавства, автосправи, методики фізики, елект-